

ARTIKELEN

Een slechte start en dan?

De werksituatie van zelfstandig ondernemers met negatieve en positieve startmotieven

Henk-Jan Dirven, Wouter van der Torre & Seth van den Bossche*

Deze bijdrage beantwoordt de vraag in hoeverre de kwaliteit van arbeid van zelfstandig ondernemers zonder personeel die om negatieve redenen een eigen bedrijf of praktijk zijn begonnen, verschilt van ondernemers die dat om positieve redenen deden. Een negatieve reden is bijvoorbeeld dat iemand geen geschikte baan kon vinden als werknemer, en een voorbeeld van een positieve reden is dat iemand altijd al als zelfstandige wilde gaan werken. De kwaliteit van arbeid is in beeld gebracht met indicatoren voor de financiële situatie, werkzekerheid, kwaliteit van de werksituatie en de tevredenheid. Voor de analyse is gebruikgemaakt van gegevens uit de Zelfstandigen Enquête Arbeid 2015 van CBS en TNO. Zelfstandig ondernemers met negatieve startmotieven scoren relatief slecht ten opzichte van ondernemers met positieve startmotieven als het gaat om de financiële situatie van de onderneming, de inkomenspositie, werkgerelateerde psychische vermoeidheid (burn-outklachten), de ervaren gezondheid, bezorgdheid over de toekomst van de onderneming en de mate van tevredenheid. Toch is (ook) het overgrote merendeel van hen in absolute zin tevreden met de werksituatie, bevlogen (enthousiast over het werk) en niet voornemens te stoppen als zelfstandige.

Inleiding

Zelfstandig ondernemers zonder personeel ervaren relatief weinig burn-outklachten, veel autonomie (regelmogelijkheden) en minder werkdruk in vergelijking met werknemers. Ook zijn zij relatief bevlogen en (iets) tevredener met hun werk (CBS/TNO, 2015, 2016; Van der Torre et al., 2016; Dirven & Van der Torre, 2016; Van der Torre & Dirven, 2016; Fernandez Beiro & Van de Ven, 2016). Dit is echter het gemiddelde beeld van een diverse groep. De vraag is dan ook: geldt dit beeld voor alle groepen zelfstandig ondernemers zonder personeel of zijn er duidelijke verschillen te zien?

De startmotieven van mensen die als zelfstandig ondernemer gaan werken, lopen bijvoorbeeld uiteen (Van der Torre & Janssen, 2015). Op basis van die startmotieven is er een groep die in de media en politiek veel aandacht krijgt: de zogenaamde 'gedwongen' zelfstandigen. Enerzijds kan er sprake zijn van 'dwang' als een werkgever overgaat tot gedwongen ontslag van een werknemer om die per-

* Henk-Jan Dirven is werkzaam bij het CBS. E-mail: hj.dirven@cbs.nl. Wouter van der Torre is werkzaam bij TNO. Seth van den Bossche is werkzaam bij TNO.

soon vervolgens als zelfstandige opnieuw in te zetten. Anderzijds kan ook de arbeidsmarktsituatie iemand 'dwingen' om zelfstandige te worden, bijvoorbeeld omdat het niet lukt om een geschikte baan als werknemer te vinden.

Eerder onderzoek van EIM (Vroonhof et al., 2008) onder 1.530 zzp'ers¹ concludeerde dat 14% van de zelfstandigen zonder personeel 'gedwongen' was door de arbeidsmarktsituatie of een werkgever. In aanvulling daarop gaf nog eens 2% aan dat de voormalige werkgever failliet was gegaan. In later onderzoek van EIM (zie bijv. De Vries et al., 2011) konden respondenten meerdere antwoorden geven op de vraag naar startmotieven, waardoor het niet direct duidelijk is hoe groot de groep is die *voornamelijk* op basis van 'dwang' zelfstandige is geworden. Een andere manier waarop de omvang van gedwongen zelfstandigheid weleens wordt ingeschat, is met de vraag of de zelfstandige, als die de vrije keuze zou hebben, liever in loondienst of liever als zelfstandige zou werken. In het zzp-panel van 2014 antwoordde 12% van de zzp'ers dat men liever in loondienst zou werken (Hoevenagel et al., 2015). Dit percentage is ook in het Interdepartementaal Beleidsonderzoek ZZP (IBO-zzp; Ministerie van Financiën, 2015) gebruikt als indicatie voor gedwongen zelfstandigheid.

In genoemde onderzoeken wordt niet in kaart gebracht hoe het is gesteld met de kwaliteit van arbeid van gedwongen zelfstandigen en hun tevredenheid met het werk. Hierdoor is onduidelijk in hoeverre deze groep in deze opzichten ook daadwerkelijk een probleemgroep is. Er is wel onderzoek gedaan naar de kwaliteit van de werksituatie, de inkomenspositie, het welbevinden en de werkzekerheid van de *totale* groep zelfstandig ondernemers zonder personeel (zie bijv. Ministerie van Financiën, 2015; Van der Torre et al., 2016; Dirven, 2016; Dirven & Van der Torre, 2016). Daaruit blijkt dat zelfstandig ondernemers zich op het gebied van burn-outklachten, werkdruk, autonomie en bevoegenheid positief onderscheiden van werknemers. Verder is het (gestandaardiseerd) besteedbaar huishoudensinkomen² van zzp'ers gemiddeld genomen vrijwel gelijk aan dat van werknemers. Meer in detail concluderen Josten et al. (2014) dat een deel van de zzp'ers weliswaar een goed inkomen heeft, maar dat een substantieel deel onder de armoedegrens verkeert, mede door de sterk fluctuerende inkomsten. In datzelfde onderzoek blijkt op het gebied van werkzekerheid dat zzp'ers vaker afhankelijk zijn van een uitkering dan werknemers. Ook wordt geconcludeerd dat de groep zelfstandig ondernemers een heterogene groep is (zie ook IBO-zzp, 2015). Vooralsnog ontbraken echter verdiepende analyses naar de werksituatie van zelfstandig ondernemers met verschillende startmotieven.

Het ligt voor de hand dat 'gedwongen' zelfstandigen minder tevreden zijn met hun werksituatie dan personen die vanuit positieve overwegingen hebben gekozen voor het zelfstandig ondernemerschap. Onderzoek uit het buitenland toont ook aan dat zelfstandigen die eigenlijk liever werknemer zouden willen zijn ('necessity entrepreneurs'), minder tevreden zijn met hun werksituatie dan andere zelfstandigen (Cueto & Pruneda, 2017; Sevä et al., 2016). Uit onderzoek in Zweden (Sevä et al., 2016) blijken 'gedwongen' zelfstandigen ook minder intrinsiek gemotiveerd voor hun werk, en uit onderzoek uit Duitsland (Block & Wagner, 2006) blijken ze minder te verdienen dan andere zelfstandigen. Tevens blijkt uit Fins onderzoek dat de negatieve effecten van een 'gedwongen' start als zelfstandige op de mate van tevredenheid deels teniet kunnen worden gedaan als er een 'bevredigend inkomen' uit de onderneming kan worden gehaald (Kautonen

& Palmroos, 2010). Een ‘gedwongen’ of negatieve start hoeft dus niet te betekenen dat zelfstandig ondernemers in dezelfde mate ontevreden blijven met hun werk als zelfstandige.

In deze bijdrage worden (Nederlandse) zelfstandig ondernemers zonder personeel met voornamelijk negatieve startmotieven vergeleken met de groep met voornamelijk positieve startmotieven. Het doel van deze vergelijking is om vast te stellen in hoeverre deze groepen verschillen in demografisch en sociaaleconomisch opzicht en op een aantal aspecten van de werksituatie. Daartoe wordt allereerst het profiel (leeftijd, geslacht, onderwijsniveau, bedrijfstak, uitgangspositie op de arbeidsmarkt etc.) van beide groepen zelfstandig ondernemers beschreven. Vervolgens worden de groepen vergeleken op een aantal indicatoren voor kwaliteit van arbeid. Daarbij wordt aangesloten bij het kader dat de OECD (Cazes et al., 2015) heeft ontwikkeld om de kwaliteit van arbeid van werkenden te analyseren. In dat kader zijn drie concepten van belang: financiële situatie, werkzekerheid en kwaliteit van de werksituatie. Bij het laatste spelen aspecten zoals werkdruk, autonomie en werkgerelateerde psychische vermoeidheid (burn-outklachten) een grote rol. De concepten uit het OECD-kader zijn voor deze bijdrage geoperationaliseerd aan de hand van de beschikbare informatie uit de ZEA 2015 (zie hierna). In aanvulling daarop zijn ook indicatoren meegenomen over de gezondheid en de mate waarin zelfstandig ondernemers tevreden zijn met hun werk. Zie tabel 1 voor een overzicht van de verschillende concepten en indicatoren.

Tabel 1 *Concepten en indicatoren*

Financiële situatie	Inkomen, financiële situatie van de onderneming
Werkzekerheid	Inschatting risico op faillissement, zorgen over toekomst onderneming, tevredenheid met werkzekerheid
Kwaliteit van werksituatie (en gezondheid)	Autonomie, werkdruk (taakeisen), psychische vermoeidheid door het werk (burn-outklachten), verzuimpercentage, ervaren gezondheid
Tevredenheid	Werktevredenheid, tevredenheid arbeidsomstandigheden, bevlogenheid, wens om zelfstandig ondernemer te blijven, nadenken over een baan als werknemer

De resultaten in dit artikel wijzen uit in hoeverre mensen die vanuit negatieve overwegingen zelfstandig ondernemer zonder personeel worden, een kwetsbare groep vormen als we kijken naar bovenstaande indicatoren. Dat is wetenschappelijk interessant, aangezien in Nederland nog maar in beperkte mate representatief onderzoek is naar deze aspecten. Bovendien is dit vanuit maatschappelijk en politiek oogpunt relevant. Verschillende politieke partijen uiten bijvoorbeeld hun zorgen over de gedwongen zelfstandigen. De begrippen gedwongen zelfstandigheid en schijnzelfstandigheid worden in het politieke debat vaak door elkaar gebruikt. Daarnaast wordt vaak niet duidelijk wat er precies met de term gedwongen zelfstandigen bedoeld wordt (zelfstandigen die zijn ‘gedwongen’ door hun voormalige werkgever of alle zelfstandigen die liever werknemer zouden zijn). Desalniettemin heerst over het algemeen de opvatting dat gedwongen zelfstandigheid moet worden tegengegaan of, vanuit een ander perspectief, alleen ruimte moet worden gegeven aan mensen die bewust kiezen voor het onderne-

merschap (zie bijvoorbeeld de verkiezingsprogramma's voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2017 van de VVD, SP, PvdA en CDA). Vaak lijkt de term gedwongen zelfstandige voldoende aanleiding voor politici om 'iets' te willen doen, zonder dat er dieper wordt ingegaan op de kwaliteit van de arbeid van deze groep. De norm, wat is acceptabel en wat niet, wordt uiteraard door politiek en maatschappij bepaald, maar met deze bijdrage kan het maatschappelijk debat gevoed worden en kunnen politici een onderbouwde keuze maken over eventuele aanpassingen van beleid. In dat kader is het van belang te weten hoe groot die groep is, wie het precies zijn, of ze ontevreden zijn over hun werksituatie en wat de kwaliteit van arbeid is.

Methodes

Data

Deze bijdrage is gebaseerd op een secundaire analyse van cross-sectionele gegevens over zelfstandig ondernemers zonder personeel uit de Zelfstandigen Enquête Arbeid (ZEA) 2015 van CBS en TNO (Janssen et al., 2015). Zelfstandig ondernemers verrichten arbeid voor eigen rekening of risico in een eigen bedrijf of praktijk en doen daarover winstaangifte bij de Belastingdienst. In 2015 waren er in Nederland ruim 1,1 miljoen zelfstandig ondernemers, bijna twee derde van iedereen met een hoofd- of neveninkomen uit werkzaamheden als zelfstandige. Ruim 80% van deze zelfstandig ondernemers (bijna 900.000 personen) had geen personeel in dienst. De steekproef van de ZEA is getrokken uit alle mensen die over 2013 winstaangifte hebben gedaan, medio november 2014 deel uitmaakten van een particulier huishouden op een adres in Nederland, en op 1 januari 2015 minstens 15 jaar oud waren.

In de ZEA worden zowel zelfstandig ondernemers bevroegd die vooral hun eigen arbeid aanbieden, als degenen die vooral goederen of grondstoffen verkopen (ook wel omschreven als respectievelijk 'nieuwe' en 'klassieke' ondernemers). De gegevensverzameling van de ZEA vond begin 2015 plaats met behulp van een internetvragenlijst. De enquêtegegevens van de ZEA zijn verrijkt met registergegevens over de inkomensbronnen van zelfstandig ondernemers en de hoogte van hun jaarinkomen. Hiermee kon worden nagegaan wat in het kalenderjaar 2015 de hoogte van hun persoonlijk primair inkomen en hun (gestandaardiseerd) huishoudensinkomen was.

Directeuren-groootaandeelhouder, meewerkende gezinsleden en personen met resultaat uit overige werkzaamheden maakten geen deel uit van de doelpopulatie van de ZEA 2015. In de pilot van de ZEA in 2012 (Ybema et al., 2013) behoorden deze groepen wel tot de doelpopulatie, maar was hun respons relatief laag. Mogelijk zien zij zichzelf veelal niet als zelfstandige en herkenden zij zich daardoor niet in de vragenlijst. Hoewel hierdoor een slag om de arm moet worden gehouden, geven de uitkomsten van de ZEA 2012 wel enige indicatie voor verschillen in startmotieven en werksituatie tussen zelfstandig ondernemers, directeuren-groootaandeelhouders en personen met resultaat uit overige werkzaamheden. De resultaten van de ZEA 2015 in dit artikel, die uitsluitend betrekking hebben op zelfstandig ondernemers, kunnen daarom niet worden gegeneraliseerd naar de totale groep zelfstandigen.

De respons van de ZEA 2015 bedroeg 29,4%. Het betreft de gewogen bruto respons, dat wil zeggen het totaal aantal ontvangen vragenlijsten gedeeld door de uitgezette steekproef, gecorrigeerd voor over- en ondervertegenwoordiging van bepaalde groepen in de steekproef. Een deel van de ontvangen vragenlijsten bleek niet bruikbaar door kaderfouten of doordat ze dubbel of onvolledig waren ingevuld. Het aantal bruikbare responsen betrof 4.796 zelfstandig ondernemers, waarvan 3.747 zonder personeel. De respons van de ZEA 2015 bleek enigszins selectief naar geslacht, leeftijd, herkomst, onderwijsniveau en inkomenspositie. Hiermee is rekening gehouden in de weging, zodat de respons na weging representatief is op deze kenmerken.

Indeling naar startmotieven

In de ZEA is aan zelfstandig ondernemers de vraag voorgelegd welke omstandigheden maakten dat men als zelfstandig ondernemer is gaan werken. Ondernemers konden één of meerdere redenen kiezen uit een lijst van in totaal twaalf redenen plus een categorie 'anders'. Bijna de helft van de zelfstandig ondernemers zonder personeel koos slechts één reden, ruim 67% noemde er één of twee en bijna 84% maximaal drie.

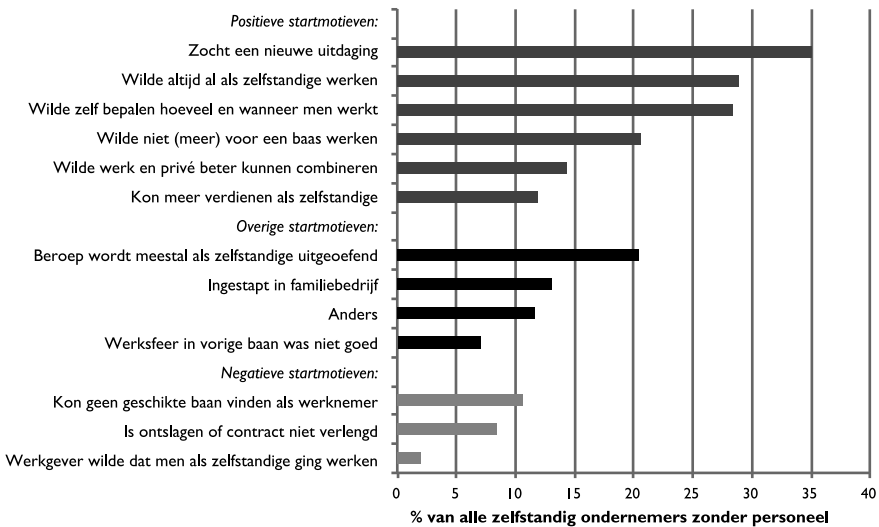
Voor deze bijdrage zijn de redenen om als zelfstandige te gaan werken ingedeeld in negatieve, positieve en overige startmotieven (zie figuur 1). Daarbij is bovenal uitgegaan van inhoudelijke overwegingen. Daarnaast heeft bij de toedeling ook de empirische samenhang tussen de motieven een rol gespeeld.

Bij een aantal motieven spreekt de indeling voor zich. Zo hebben bijvoorbeeld 'ik kon meer verdienen als zelfstandige', 'ik zocht een nieuwe uitdaging' en 'ik wilde altijd al als zelfstandige werken' te maken met de aantrekkelijkheid van het werken als zelfstandige. Op grond daarvan zijn zij ingedeeld bij de positieve redenen.

De redenen 'ik kon geen geschikte baan vinden als werknemer (in loondienst)', 'mijn werkgever wilde dat ik als zelfstandige ging werken' en 'ik ben ontslagen of mijn vorige contract is niet verlengd' zijn beschouwd als negatieve redenen. De eerste twee kunnen worden gezien als indicaties voor gedwongen zelfstandigheid, waarbij er 'dwang' (of 'druk') uitgaat van de arbeidsmarktsituatie c.q. de werkgever om als zelfstandige aan de slag te gaan. Ook 'ik ben ontslagen of mijn vorige contract is niet verlengd' is tot de negatieve redenen gerekend, hoewel een ontslag of een niet verlengd contract niet per se betekenen dat men als zelfstandige aan de slag hoeft te gaan. Er kan immers ook een nieuwe baan als werknemer worden gezocht. Vanwege de 'negatieve' aanleiding voor het zelfstandig ondernemerschap en de relatief sterke correlatie met 'ik kon geen geschikte baan vinden als werknemer (in loondienst)' is deze reden toch ook onder de negatieve startmotieven geschaard.

Bij een aantal redenen, zoals 'ik wilde niet (meer) voor een baas werken' of 'in mijn vorige baan was de werksfeer niet goed', was de toedeling minder evident. In die gevallen heeft bij de toedeling vooral de empirische samenhang met andere motieven meegewogen. Zo bleek bijvoorbeeld dat 'ik wilde niet (meer) voor een baas werken' relatief sterk correleerde met de andere positieve redenen. Het startmotief 'in mijn vorige baan was de werksfeer niet goed' bleek niet duidelijk

sterker samen te hangen met de negatieve redenen dan met de positieve redenen. Op grond daarvan zijn beide redenen ingedeeld bij 'overige startmotieven'.

Figuur 1 Omstandigheden die maakten dat men als zelfstandig ondernemer zonder personeel ging werken, 2015 (meerdere redenen mogelijk)

Op grond van de door hen genoemde redenen zijn de zelfstandig ondernemers zonder personeel ingedeeld in een groep met overwegend positieve redenen, een groep met overwegend negatieve redenen, en een restgroep. Daartoe is per persoon het aantal negatieve en het aantal positieve startmotieven vergeleken. Als een zelfstandig ondernemer bijvoorbeeld twee positieve redenen en één negatieve reden geeft, wordt deze tot de groep met overwegend positieve redenen gerekend. De restgroep bestaat uit ondernemers met uitsluitend overige redenen en ondernemers waarbij de positieve en negatieve redenen tegen elkaar wegvallen (bijv. één positieve en één negatieve reden).³

Deze indeling resulteerde in een eerste groep van 9% zelfstandig ondernemers die overwegend negatieve startmotieven hadden, een tweede groep van 65% die overwegend positieve motieven hadden, en een derde groep van 26% die uitsluitend overige motieven hadden (of waarbij positieve en negatieve motieven elkaar in evenwicht hielden). In het vervolg zijn uitsluitend de overwegend negatief gemotiveerde groep en de overwegend positief gemotiveerde groep met elkaar vergeleken.

Gebruikte indicatoren

De meeste indicatoren voor de financiële situatie, werkzekerheid, kwaliteit van de werksituatie en de tevredenheid van zelfstandig ondernemers zonder personeel zijn gebaseerd op losse vraagitems uit de ZEA. Voor de indicatoren bevoegenheid, werkdruk, autonomie en psychische vermoeidheid door het werk (burn-outklachten) zijn schalen geconstrueerd. Zie Janssen et al. (2015) voor informatie over

de exacte vraagformuleringen en de constructie van de schalen. De inkomenshoogte is bepaald aan de hand van registergegevens van onder meer de Belastingdienst.

Resultaten

Startpositie en profiel

De naar startmotivatie onderscheiden zelfstandig ondernemers zonder personeel hebben een uiteenlopende uitgangspositie op de arbeidsmarkt. De meerderheid startte vanuit een situatie als werknemer in loondienst, maar de overwegend negatief gemotiveerde ondernemers minder vaak dan de positief gemotiveerde. De zelfstandig ondernemers met overwegend negatieve redenen startten relatief vaak vanuit werkloosheid, hetgeen aansluit bij de motieven op basis waarvan deze groep is afgebakend. De ondernemers met overwegend positieve redenen begonnen hun bedrijf of praktijk iets vaker vanuit een opleiding of studie.

Tabel 2 *Startpositie van zelfstandig ondernemers zonder personeel, 2015*

	Overwegend negatieve start-motieven	Overwegend positieve start-motieven
Situatie van toepassing voordat men zelfstandig werd (meerdere situaties mogelijk):		
- % in loondienst	67,1*	77,2*
- % werkloos	34,7*	6,8*
- % onderwijsvolgend	10,9*	15,0*
- % andere situatie	10,0	10,4

Per rij geldt dat percentages met een * statistisch significant van elkaar verschillen (met $p < ,05$).
Bron: CBS, TNO

De naar startmotieven onderscheiden groepen zelfstandig ondernemers laten in demografisch en sociaaleconomisch opzicht een aantal verschillen zien. Zo gaat het bij de ondernemers die om overwegend negatieve redenen als zelfstandig zijn gaan werken, vaker dan bij de ondernemers met positieve startmotieven om 55-plussers en om werkzaamheden op het hoogste beroepsniveau. Mannen zijn in deze groep licht ondervertegenwoordigd.

Naar beroepsklasse blijken in de overwegend negatieve groep de pedagogische beroepen en de creatieve en taalkundige beroepen oververtegenwoordigd (zie bijlage A). Op een gedetailleerder niveau van beroepsgroepen noemen binnen deze klassen relatief veel onderwijskundigen en overige docenten (waaronder vooral muziekdocenten), en ook auteurs en taalkundigen overwegend negatieve redenen.

De dienstverlenende en agrarische beroepen zijn oververtegenwoordigd in de overwegend positieve groep. Binnen de dienstverlenende beroepen geldt dat vooral voor kappers en schoonheidsspecialisten. Daarnaast hebben ook software- en applicatieontwikkelaars, bedrijfskundigen en organisatieadviseurs, en specialisten personeels- en loopbaanontwikkeling relatief vaak positieve startmotieven.

Naar onderwijsniveau loopt het percentage hoogopgeleiden tussen de negatieve en de positieve groep maar weinig uiteen. Hetzelfde geldt voor de gemiddelde arbeidsduur; deze bedraagt zo'n 38 á 39 uur per week.

Tabel 3 Demografisch en sociaaleconomisch profiel van zelfstandig ondernemers zonder personeel, 2015

	Overwegend negatieve startmotieven	Overwegend positieve startmotieven
% man	62,5*	65,8*
% 55-plus	35,0*	27,4*
% hoogopgeleid	48,7	45,5
% hoog beroepsniveau	47,0*	38,7*
Beroepsklassen waarin relatief vaak werkzaam	- Pedagogische beroepen (m.n. muziekleraren) - Creatieve en taalkundige beroepen (m.n. auteurs en taalkundigen)	- Dienstverlenende beroepen (m.n. kappers en schoonheidsspecialisten) - Agrarische beroepen (m.n. veetelers)
Gemiddelde arbeidsduur per week	37,5	38,8

Per rij geldt dat percentages met een * statistisch significant van elkaar verschillen (met $p < ,05$).
Bron: CBS, TNO

Financiële situatie

De negatief en positief gemotiveerde ondernemers verschillen aanzienlijk in hun oordeel over de financiële situatie van het bedrijf. Die situatie wordt door 37% van de negatieve groep als matig of slecht gezien tegenover 23% van de positieve groep. Deze beoordeling sluit aan bij het verschil in de feitelijke inkomenssituatie. Afgemeten aan hun persoonlijk primair inkomen, dat wil zeggen de som van het inkomen uit eigen onderneming en het inkomen uit arbeid,⁴ waren de jaarinkomsten van de negatief gemotiveerde groep gemiddeld zo'n 4.000 euro lager dan van de positieve groep. Daarmee bevonden zij zich gemiddeld in de 38ste percentielgroep van de inkomensverdeling, zes percentielgroepen lager dan de positief gemotiveerde groep. Ook volgens het gestandaardiseerd huishoudensinkomen – met andere woorden, als rekening wordt gehouden met andere inkomensbronnen en met de omvang en samenstelling van het huishouden⁵ – valt de inkomenspositie van de ondernemers met negatieve startmotieven ongunstiger uit.

De verschillen in de financiële positie van beide groepen wijzigen niet of nauwelijks als rekening wordt gehouden met verschillen in leeftijd, geslacht, onderwijsniveau en beroepsklasse (zie bijlage B).

Tabel 4 Financiële situatie van zelfstandig ondernemers zonder personeel, 2015

	Overwegend negatieve start-motieven	Overwegend positieve start-motieven
% dat financiële situatie van het bedrijf als matig of slecht beoordeelt	37,4*	23,4*
Persoonlijk primair inkomen (gemiddeld):		
- inkomensniveau (x 1.000 euro)	22,2*	26,2*
- percentielgroep (1 = laagste - 100 = hoogste)	38*	44*
Gestandaardiseerd huishoudensinkomen (gemiddeld):		
- inkomensniveau (x 1.000 euro)	27,4*	30,3*
- percentielgroep (1 = laagste - 100 = hoogste)	61*	69*

Per rij geldt dat percentages of gemiddelden met een * statistisch significant van elkaar verschillen (met $p < ,05$).

Bron: CBS, TNO

Werkzekerheid

Zelfstandig ondernemers die om negatieve redenen zijn gestart met een eigen bedrijf, tonen zich aanzienlijk minder zeker over de toekomstige werksituatie dan ondernemers die om positieve redenen zijn begonnen. Bijna twee derde maakt zich zorgen over de toekomst van het eigen bedrijf en bijna een derde geeft aan risico te lopen op een faillissement. Daarnaast is er een aanzienlijk verschil in de ontevredenheid met de werkzekerheid (i.c. het behoud van opdrachten). Van de overwegend negatief gemotiveerde ondernemers is 38% daar ontevreden over ten opzichte van 22% van de positief gemotiveerde. Dit geldt ook als rekening wordt gehouden met verschillen in demografisch en sociaaleconomisch opzicht (zie bijlage B).

Tabel 5 Werkzekerheid van zelfstandig ondernemers zonder personeel, 2015

	Overwegend negatieve start-motieven	Overwegend positieve start-motieven
% dat aangeeft risico te lopen dat bedrijf of onderneming failliet gaat	31,8*	26,4*
% dat zich zorgen maakt over de toekomst van bedrijf of onderneming	63,4*	49,2*
% niet tevreden met werkzekerheid (i.c. het behoud van opdrachten)	37,9*	21,6*

Per rij geldt dat percentages met een * statistisch significant van elkaar verschillen (met $p < ,05$).

Bron: CBS, TNO

Kwaliteit van werksituatie

De kwaliteit van de werksituatie is afgemeten aan de indicatoren voor werkdruk, autonomie en psychische vermoeidheid door het werk (burn-outklachten). Daarnaast is gekeken naar het ziekteverzuimpercentage en de ervaren gezondheid.

Wat betreft de ervaren werkdruk en autonomie in het werk ontlopen zelfstandig ondernemers met overwegend negatieve startmotieven en ondernemers met overwegend positieve motieven elkaar maar weinig. De ondernemers met een negatieve startmotivatie voelen zich daarentegen wel vaker ernstig psychisch vermoeid door het werk. Desondanks is hun ziekteverzuimpercentage niet significant hoger dan dat van de ondernemers met een positieve startmotivatie. Onder ziekteverzuim wordt hier verstaan dat men in de afgelopen twaalf maanden weleens niet (of minder uren) heeft kunnen werken vanwege ziekte of een andere gezondheidsreden.

De ervaren gezondheid van beide groepen ondernemers loopt wel relatief sterk uiteen. Door bijna 22% van de negatief gemotiveerde groep wordt de gezondheid als minder dan goed ervaren. Zij antwoorden 'gaat wel', 'slecht' of 'zeer slecht' op de vraag hoe in het algemeen hun gezondheid is. Van de positief gemotiveerde groep doet bijna 14% dat. Overigens valt niet te zeggen hoe oorzaak en gevolg zich hier tot elkaar verhouden: mogelijk voelden de negatief gemotiveerde ondernemers zich al ongezonder voordat zij als zelfstandige gingen werken.

De verschillen tussen beide groepen wijzigen niet of nauwelijks als rekening wordt gehouden met verschillen in leeftijd, geslacht, onderwijsniveau en beroeps-klasse (zie bijlage B).

Tabel 6 *Werkomstandigheden en gezondheid van zelfstandig ondernemers zonder personeel, 2015*

	Overwegend negatieve startmotieven	Overwegend positieve startmotieven
Werkdruk/taakeisen (schaal: 1 = nooit - 4 = altijd)	2,4	2,7
Zelfstandigheid/autonomie (schaal: 1 = nee - 3 = ja, regelmatig)	2,7*	2,8*
% met minder dan goed ervaren gezondheid/autonomie (schaal: 1 = nee - 3 = ja, regelmatig)	21,5*	13,6*
% met ernstige psychische vermoeidheid door het werk (burn-outklachten)	9,1*	6,8*
Ziekteverzuimpercentage	3,5	3,2

Per rij geldt dat percentages of gemiddelden met een * statistisch significant van elkaar verschillen (met $p < ,05$).

Bron: CBS, TNO

Tevredenheid met de werksituatie

Op de laatste plaats is nagegaan in hoeverre zelfstandig ondernemers zonder personeel met overwegend negatieve startmotieven vaker ontevreden zijn. Zij blijken aanzienlijk vaker ontevreden met hun werksituatie dan de overwegend positief gemotiveerde groep (13% t.o.v. 5%). Toch betreft de onvrede slechts een minderheid van de totale groep die met negatieve startmotieven als zelfstandige aan de slag is gegaan. De meerderheid (87%) blijkt niet ontevreden over de huidige situatie.

Ook met de werkomstandigheden blijken zelfstandig ondernemers met negatieve startmotieven vaker ontevreden, maar ook hier geldt dat een overgrote meerderheid (bijna 90%) niet ontevreden is. De groep met negatieve motieven is ook

iets minder bevolgen (enthousiast) bij de uitvoering van hun werkzaamheden, maar geeft in absolute zin aan wel bevolgen (enthousiast over hun werk) te zijn (een score van bijna 6 op een schaal van 1 tot en met 7).

In het verlengde van de grotere ontevredenheid met de werksituatie geven zelfstandig ondernemers met negatieve startmotieven vaker aan dat ze over vijf jaar hun huidige werk als zelfstandige niet meer willen doen en ze denken er vaker over na om een baan als werknemer te zoeken. Zo geeft 25% van de ondernemers die om overwegend negatieve redenen zijn gestart aan dat ze – als het aan hen zelf lag – over vijf jaar het huidige werk als zelfstandige niet meer doen. Van de ondernemers die om overwegend positieve redenen zijn begonnen, is dat 13%. Hoewel dat een aanzienlijk verschil tussen beide groepen is, geeft toch ook driekwart van de zelfstandigen met negatieve redenen aan dat ze over vijf jaar hun huidige werk willen blijven doen. Wel geeft een groot deel van deze groep (43%) aan erover na te denken om een baan als werknemer te zoeken. Dat is bijna twee keer zo veel als onder de positief gemotiveerde ondernemers.

Tabel 7 *Tevredenheid van zelfstandig ondernemers zonder personeel, 2015*

	Overwegend negatieve startmotieven	Overwegend positieve startmotieven
% (zeer) ontevreden met het werk als zelfstandige	12,6*	5,4*
% (zeer) ontevreden met arbeidsomstandigheden	10,3*	6,5*
Bevolgenheid (schaal: 1 = nooit - 7 = elke dag)	5,9*	6,0*
% dat niet, als het aan henzelf lag, over 5 jaar hun huidige werk als zelfstandige nog zou doen	24,8*	12,7*
% dat er in het afgelopen jaar over heeft gedacht om een (nieuwe) baan als werknemer te zoeken	43,4*	22,8*

Per rij geldt dat percentages of gemiddelden met een * statistisch significant van elkaar verschillen (met $p < .05$).

Bron: CBS, TNO

De verschillen in tevredenheid tussen zelfstandig ondernemers zonder personeel met negatieve en positieve startmotieven kunnen niet worden toegeschreven aan een afwijkend demografisch of sociaaleconomisch profiel. Het beeld blijft vrijwel ongewijzigd als rekening wordt gehouden met verschillen in leeftijd, geslacht, onderwijsniveau en beroepsklasse (zie bijlage B).

Samenvatting en conclusie

In deze bijdrage zijn zelfstandig ondernemers zonder personeel met overwegend negatieve startmotieven op een aantal aspecten van de kwaliteit van arbeid en de tevredenheid met de werksituatie vergeleken met ondernemers met overwegend positieve startmotieven. Hoewel de groep ‘gedwongen’ zelfstandigen veel aandacht krijgt in het maatschappelijke en politieke debat, was er tot nu toe weinig bekend over de werksituatie van deze groep. Met dit artikel hebben we een bijdrage geleverd om in deze informatielacune te voorzien.

Uit de analyse blijkt dat 9% van de zelfstandig ondernemers zonder personeel overwegend negatieve motieven had om te starten als zelfstandige. Zij gaven aan dat ze geen geschikte baan konden vinden als werknemer, dat ze ontslag of geen verlenging van hun contract hadden gekregen, of dat hun voormalige werkgever wilde dat ze als zelfstandige gingen werken. En hier stonden niet of nauwelijks positieve startmotieven tegenover.

Verskil in de profielen van de twee groepen

Wat betreft het demografisch en sociaaleconomisch profiel valt het op dat zelfstandig ondernemers zonder personeel met overwegend negatieve motieven relatief vaak op het hoogste beroepsniveau werken. Ze behoren daarnaast verhoudingsgewijs vaak tot de beroepsgroep onderwijskundigen en overige docenten en de beroepsgroep auteurs en taalkundigen. Ook zijn ze vaker dan ondernemers met positieve motieven ouder dan 55 jaar.

Ervaren gezondheid

Een ander opvallend verschil is de ervaren gezondheid. Van de ondernemers met negatieve startmotieven geeft 22% aan dat de gezondheid minder dan goed is in vergelijking met 14% van de ondernemers met overwegend positieve startmotieven. De slechtere gezondheid – die overigens geen gevolg van de werksituatie hoeft te zijn – uit zich echter niet in een hoger ziekteverzuimpercentage. Daarbij wordt onder ziekteverzuim van ondernemers verstaan dat men naar eigen zeggen om gezondheidsredenen niet of minder kon werken.

Kwaliteit van de arbeid: inkomen, werksituatie en werkzekerheid

Zelfstandig ondernemers met negatieve startmotieven hebben met ruim 27.000 euro gemiddeld genomen een lager (gestandaardiseerd) besteedbaar huishoudinkomen dan ondernemers met positieve startmotieven (ruim 30.000 euro). Ook beoordeelt een groter deel van de negatief gemotiveerde zelfstandig ondernemers de financiële situatie van de onderneming als matig tot slecht (37% t.o.v. 23% bij de ondernemers met positieve startmotieven).

Bij de kwaliteit van de werksituatie zijn beide groepen vergeleken op werkdruk, autonomie en werkgerelateerde psychische vermoeidheid (burn-outklachten). Daarbij valt op dat de verschillen in werkdruk en autonomie (regelmogelijkheden) beperkt zijn, maar dat de zelfstandig ondernemers met negatieve startmotieven wel vaker ernstige vermoeidheidsklachten hebben: 9% versus 7%.

De verschillen in psychische vermoeidheid (burn-outklachten) tussen ondernemers met overwegend positieve en ondernemers met negatieve motieven kunnen niet worden teruggevoerd op verschillen in werkdruk of autonomie. Er zijn wel aanwijzingen dat de geringere werkzekerheid van zelfstandigen met negatieve startmotieven een rol speelt. Ze maken zich vaker zorgen over de toekomst van hun onderneming, achten de kans op een faillissement groter en zijn vaker ontevreden over hun mogelijkheden om voldoende opdrachten te kunnen behouden. Nadere analyse van de ZEA-gegevens wijst uit dat psychische vermoeidheid zich aanzienlijk vaker voordoet bij ondernemers die pessimistisch zijn over hun toekomst.

Tevredenheid

Afsluitend is de tevredenheid met het werk en met de arbeidsomstandigheden in kaart gebracht. Dit geeft een indicatie van de ervaren kwaliteit van arbeid. De ondernemers met negatieve startmotieven blijken vaker ontevreden dan de ondernemers met positieve startmotieven. Ze zijn vaker ontevreden met hun werksituatie als geheel (13% t.o.v. 5%) en met hun arbeidsomstandigheden (10% t.o.v. 7%).

Daarnaast zijn zelfstandig ondernemers met negatieve startmotieven met een score van 5,9 op een schaal van 1 tot 7 iets minder bevlogen in hun werk dan zelfstandig ondernemers met positieve startmotieven (die een score van 6,0 hebben). Verder willen ondernemers met negatieve startmotieven minder vaak dan zelfstandig ondernemers met positieve startmotieven hun carrière als zelfstandige voortzetten en ze denken er ook vaker over na om een baan als werknemer te zoeken.

Resultaten in perspectief: werknemers

Om de resultaten in enig perspectief te plaatsen kan de groep zelfstandig ondernemers zonder personeel met negatieve startmotieven worden vergeleken met werknemers. En hoewel een (systematische) vergelijking buiten het kader van deze bijdrage viel, kunnen we op basis van data van de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (Hooftman et al., 2015) wel wat indicaties op hoofdlijnen geven. Deze globale vergelijking tussen werknemers en zelfstandig ondernemers met negatieve startmotieven toont een wisselend beeld. Zo beoordelen zelfstandig ondernemers met negatieve startmotieven hun eigen gezondheid vaker als 'minder dan goed' dan werknemers (22% ten opzichte van 18%), maar hebben ze minder vaak burn-outklachten dan werknemers (9% ten opzichte van 14%). Verder blijken zelfstandig ondernemers met negatieve motieven vaker ontevreden met hun werk als geheel dan werknemers (13% ten opzichte van 9%), maar is er nauwelijks verschil in tevredenheid met de arbeidsomstandigheden. Daarnaast zijn zelfstandig ondernemers met negatieve startmotieven juist weer meer bevlogen (enthousiast over hun werk) dan werknemers (5,9 ten opzichte van 5,5 op een schaal van 7).

Hoewel voor deze bijdrage geen exacte vergelijking kon worden gemaakt, is op basis van de beschikbare gegevens wel aannemelijk dat zelfstandig ondernemers met overwegend negatieve startmotieven een minder goede inkomenspositie hebben dan werknemers. In 2015 was het gemiddelde (gestandaardiseerde) huishoudensinkomen van personen die in hun *voornaamste* werkkring werkzaam zijn als zelfstandig ondernemer zonder personeel, op jaarbasis zo'n 800 euro hoger dan dat van werknemers (bron: CBS StatLine). De inkomensgegevens van zelfstandig ondernemers met negatieve startmotieven in deze bijdrage hebben betrekking op *alle* personen met een werkkring als zelfstandig ondernemer. De omvang van het onderlinge inkomensverschil tussen zelfstandig ondernemers met verschillende startmotieven – 3.000 euro in het nadeel van de ondernemers met negatieve motieven – maakt evenwel plausibel dat zelfstandig ondernemers met negatieve startmotieven gemiddeld genomen een minder goede inkomenspositie hebben dan werknemers.

Conclusie en aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Al met al scoren zelfstandig ondernemers zonder personeel met overwegend negatieve startmotieven in relatieve zin op veel aspecten van de kwaliteit van arbeid en wat betreft de tevredenheid met het werk slechter dan ondernemers met overwegend positieve startmotieven. Zo zijn er verschillen in tevredenheid, bevlogenheid en de wens om als zelfstandige te blijven werken. Toch is het merendeel van de zelfstandigen met negatieve startmotieven in absolute zin niet ontevreden over hun situatie of voornemens te stoppen als zelfstandige. Ook tonen ze zich bevlogen in hun werk.

Als we, ter illustratie, een globale vergelijking tussen werknemers en zelfstandig ondernemers met negatieve startmotieven maken, zien we een wisselend beeld. Een systematische analyse zou nader uitsluitsel kunnen geven over de mate waarin de kwaliteit van arbeid tussen deze groepen verschilt. Daarnaast hebben we in de vergelijking tussen zelfstandig ondernemers met verschillende startmotieven geen sectorale uitsplitsingen gemaakt. Gezien de eerder getoonde verschillen tussen de werksituatie van zelfstandig ondernemers in verschillende sectoren (Jansen et al., 2015) zou een dergelijke analyse nog aanvullende informatie kunnen opleveren om het maatschappelijke en politieke debat te voeden.

Bijlage A Beroepsklassen**Tabel A.1 Beroepsklassen van zelfstandig ondernemers zonder personeel, 2015**

	Overwegend negatieve startmotieven	Overwegend positieve startmotieven
Pedagogische beroepen	9,1%*	4,2%*
Creatieve en taalkundige beroepen	16,4%*	9,8%*
Commerciële beroepen	10,5%	10,8%
Bedrijfseconomische en administratieve beroepen	12,9%	14,4%
Managers	1,2%	1,8%
Openbaar bestuur, veiligheid en juridische beroepen	0,3%	1,1%
Technische beroepen	25,4%	22,7%
ICT beroepen	5,8%	5,7%
Agrarische beroepen	1,5%*	6,8%*
Zorg en welzijn beroepen	7,9%	9,0%
Dienstverlenende beroepen	5,0%*	8,5%*
Transport en logistiek beroepen	2,6%	4,3%
Beroepsklasse overig	1,5%	1,1%
Totaal	100,0%	100,0%

Per rij geldt dat percentages met een * statistisch significant van elkaar verschillen (met $p < ,05$).
Bron: CBS, TNO

Bijlage B Resultaten multivariate analyse

Tabel B.1 Resultaten multivariate analyse

	Logistische regressie-analyse (odds ratios)				Lineaire regressie-analyse (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten)			
	Bivariaat		Multivariaat ^a		Bivariaat		Multivariaat ^a	
	Overwegend positieve startmotieven	Overwegend negatieve startmotieven	Overwegend positieve startmotieven	Overwegend negatieve startmotieven	Overwegend positieve startmotieven	Overwegend negatieve startmotieven	Overwegend positieve startmotieven	Overwegend negatieve startmotieven
Financiële situatie								
% dat financiële situatie van het bedrijf als matig of slecht beoordeelt	ref.	1,86*	ref.	1,74*				
Persoonlijk primair inkomen (inkomensniveau; x 1.000 euro)					ref.	-6,98*	ref.	-5,08*
Persoonlijk primair inkomen (percentielgroep; 1 = laagste - 100 = hoogste)					ref.	-5,02*	ref.	-3,54*
Gestandaardiseerd huishoudensinkomen (inkomensniveau; x 1.000 euro)					ref.	-4,58*	ref.	-4,95*
Gestandaardiseerd huishoudensinkomen (percentielgroep; 1 = laagste - 100 = hoogste)					ref.	-5,04*	ref.	-5,63*
Werkzekerheid								
% dat aangeeft risico te lopen dat bedrijf of onderneming failliet gaat	ref.	1,25	ref.	1,26				
% dat zich zorgen maakt over de toekomst van bedrijf of onderneming	ref.	1,78*	ref.	1,81*				
% niet tevreden met werkzekerheid (i.c. het behoud van opdrachten)	ref.	2,40*	ref.	2,25*				
Kwaliteit van werksituatie								
Werkdruk/taakeisen (schaal: 1 = nooit - 4 = altijd)					ref.	-0,27	ref.	-0,35
Zelfstandigheid/autonomie (schaal: 1 = nee - 3 = ja, regelmatig)					ref.	-0,06*	ref.	-0,06*
% met minder dan goed ervaren gezondheid	ref.	1,77*	ref.	1,70*				
% met ernstige psychische vermoeidheid door het werk (burn-outklachten)	ref.	1,46	ref.	1,51*				
Ziekteverzuimpercentage					ref.	0,43	ref.	0,21
Tevredenheid met werksituatie								
% (zeer) ontevreden met het werk als zelfstandige	ref.	2,34*	ref.	2,24*				
% (zeer) ontevreden met arbeidsomstandigheden	ref.	1,67*	ref.	1,59*				
Bevlogenheid (schaal: 1 = nooit - 7 = elke dag)					ref.	-0,16*	ref.	-0,19*
% dat niet, als het aan henzelf lag, over 5 jaar hun huidige werk als zelfstandige nog zou doen	ref.	2,11*	ref.	2,08*				
% dat er in het afgelopen jaar over heeft gedacht om een (nieuwe) baan als werknemer te zoeken	ref.	2,48*	ref.	2,73*				

a In de multivariate analyses is gecontroleerd voor geslacht, leeftijd, onderwijsniveau en beroepsklasse. De volledige resultaten zijn opvraagbaar bij de eerste auteur.

* Significant met $p < ,05$

Bron: CBS, TNO

Noten

- 1 Daarbij zijn alleen de zogenaamde 'nieuwe' zzp'ers bevraagd, die vooral hun eigen arbeid aanbieden, en geen 'klassieke' zzp'ers, die vooral goederen of grondstoffen verkopen.
- 2 Daarbij wordt rekening gehouden met omvang en samenstelling van het huishouden, inkomens van andere huishoudleden en met belastingen, premies en toeslagen.
- 3 Ruim 85% van de derde groep had uitsluitend één of meer van de startmotieven die niet als negatief of positief zijn aangemerkt. De rest had net zoveel negatieve als positieve motieven.
- 4 Inkomen uit eigen onderneming bestaat uit het fiscale resultaat uit onderneming vermeerderd met het bedrag van de investeringsaftrek. Inkomen uit arbeid bestaat uit loon, salaris, tantième, spaarloon, de beloning van arbeid die niet in dienstbetrekking is verricht, beloningen in natura en loon dat vanuit het buitenland is ontvangen. Het bedrag is inclusief de werknemers- en werkgeversbijdrage in de premies voor de sociale verzekeringen. Inkomen uit vermogen is buiten beschouwing gelaten omdat dat niet altijd eenduidig aan individuen is toe te rekenen.
- 5 Het gestandaardiseerd inkomen is het besteedbaar huishoudensinkomen gecorrigeerd voor verschillen in grootte en samenstelling van het huishouden. Het besteedbaar inkomen van het huishouden bestaat uit het bruto-inkomen verminderd met betaalde inkomensoverdrachten zoals alimentatie van de ex-echtgeno(o)t(e), premies inkomensverzekeringen, premies ziektekostenverzekeringen en belastingen op inkomen en vermogen.

Literatuur

- Block, J.H., & Wagner, M. (2006). *Necessity and opportunity entrepreneurs: Characteristics and earnings differentials*. Munich Personal RePEc Archive, Paper No. 610, posted 27. October 2006.
- Cazes, S., Hijzen, A., & Saint-Martin, A. (2015). *Measuring and assessing job quality: The OECD Job Quality Framework*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 174. Paris: OECD Publishing.
- CBS/TNO. (2015). *Zelfstandig ondernemers tevredener over werk dan werknemers*. Nieuwsbericht, 16 juli 2015.
- CBS/TNO. (2016). *Zelfstandigen positief over eigen inzetbaarheid*. Nieuwsbericht, 24 mei 2016.
- Cueto, B., & Pruneda, G. (2017). Job satisfaction of wage and self-employed workers: Do job preferences make a difference? *Applied Research in Quality of Life*, 12(1), 103-123.
- De Vries, N.E., Liebrechts, W., & Vroonhof, P.J.M. (2011). *Zelfbewust een Zelfstandige Positie. Economische zelfstandigheid van zzp'ers: resultaten zzp-panel meting I van 2011*. Zoetermeer: EIM.
- Dirven, H.J., & Van der Torre, W. (2016). ESB-statistiek: Zelfstandigen minder burn-out dan werknemers. *Economisch Statistische Berichten*, 101(4731), 241.
- Fernandez Beiro, L., & Van de Ven, H.A. (2016). Langer doorwerken, gezondheid en duurzame inzetbaarheid. *Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen*, 94(7), 259-260.
- Hoevenagel, R., De Vries, N., & Vroonhof, P. (2015). *Arbeidsmarktpositie van zzp'ers; Zzp-panel: resultaten eerste meting 2014*. Zoetermeer: Panteia.
- Hooftman, W.E., Mars, G.M.J., Janssen, B., De Vroome, E.M.M., & Van den Bossche, S.N.J. (2015). *Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden 2014: Methodologie en globale resultaten*. Leiden/Heerlen: TNO/CBS.
- Kautonen, T., & Palmroos, J. (2010). The impact of a necessity-based start-up on subsequent entrepreneurial satisfaction. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 6(3), 285-300.

- Janssen, B.J.M., Van der Torre, W., De Vroome, E.M.M., Mol, M., Janssen, B., & Van den Bossche, S.N.J. (2015). *Zelfstandigen Enquête Arbeid 2015: Methodologie en beschrijvende resultaten*. Heerlen/Leiden: CBS/TNO.
- Josten, E., Vlasblom, J.D., & Vrooman, C. (2014). *Bevrijd of bekleemd? Werk, inhuur, inkomen en welbevinden van zzp'ers*. Den Haag: SCP.
- Ministerie van Financiën. (2015). *IBO Zelfstandigen zonder personeel*. Den Haag: Ministerie van Financiën.
- Sevä, I.J., Larsson, D. & Strandh, M. (2016). The prevalence, characteristics and well-being of 'necessity' self-employed and 'latent' entrepreneurs: findings from Sweden. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 28(1), 58-77
- Van der Torre, W., & Janssen, B.J.M. (2015). ESB Statistiek: Kiezen voor zelfstandig ondernemerschap. *Economisch Statistische Berichten*, 100(4717), 525.
- Van der Torre, W., Van de Ven, H.A., Dirven, H.J., De Vroome, E.M.M., Schous, F.J., Preenen, P.T.Y., Daniëlsson, P., & Van den Bossche, S.N.J. (2016). *Duurzame Inzetbaarheid: zzp'ers versus werknemers. De duurzame inzetbaarheid van zelfstandig ondernemers en werknemers vergeleken*. Leiden: TNO.
- Van der Torre, W., & Dirven, H.J. (2016). CBS-berichten: Duurzame inzetbaarheid van zelfstandig ondernemers zonder personeel. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 32(3), 240-247.
- Vroonhof, P., Tissing, H., Swaters, M., Bruins, A., & Davelaar, E. (2008). *Zelfstandigen zonder personeel*. Zoetermeer: EIM/Bureau Bartels. In opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Ybema, J.F., Lautenbach, H., Van der Torre, W., Banning, R., De Vroome, E., Dirven, H.J., & Van den Bossche, S.N.J. (2013). *Zelfstandigen Enquête Arbeid 2012: Methodologie en beschrijvende resultaten*. Hoofddorp/Heerlen: TNO/CBS.